

Sabina Kwiecień

Prasa żydowska w języku polskim w Krakowie w latach 1918–1939

Prasa żydowska, ukazująca się w latach 1918–1939, ze względu na bogactwo tematyczne i obecne na jej kartach problemy polityczne, gospodarcze, literatury i kultury stanowi cenne źródło do poznania dziejów ludności żydowskiej oraz przedmiot zainteresowania badaczy. W przypadku krakowskiej prasy żydowskiej ogromne znaczenie mają prace autorstwa Czesława Brzozy¹.

Wśród czynników warunkujących istnienie i rozwój prasy żydowskiej w dwudziestoleciu międzywojennym w Krakowie wymienić należy warunki techniczne, system prawny oraz aktywność społeczną i współuczestnictwo w instytucjonalnym życiu politycznym krakowskich Żydów.

Największe nasilenie żydowskiego ruchu wydawniczego w Krakowie miało miejsce w pierwszych latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Aktywność edytorska społeczności żydowskiej była wynikiem nowej sytuacji politycznej w odrodzonym państwie polskim, zaznaczeniem stanowiska Żydów wobec istotnych problemów Rzeczypospolitej. Następnie najwięcej tytułów prasowych pojawiło się na rynku wydawniczym w latach 1934–1935, 1937–1938. Ludność żydowska dostrzegła wówczas potrzebę walki na łamach prasy z rozwijającym się w Europie nacjonalizmem.

Podanie dokładnej liczby czasopism żydowskich w Krakowie jest problematyczne, głównie ze względu na fakt, że stosowne zbiory zachowały się jedynie fragmentarycznie. Stąd niezastąpione jest zestawienie, sporządzone przez Czesława

¹ C. Brzoza, *Jewish Periodicals in Cracow (1918–1939)*, [w]: *Bibliographies of Polish Judaica. International Symposium Cracow 5th–7th Juli 1988*, „Studia Polono-Judaica: Series Librorum Congressus”, 1, Kraków 1993; Tegoż, *Materials towards the Bibliography of the Jewish Press in Crocow (1918–1939)*, ibidem; Tegoż, *Pierwsze lata „Nowego Dziennika”, organu syjonistów krakowskich*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, z. 1–2; Tegoż, *Polityczna prasa krakowska 1918–1939*, Kraków 1990; Tegoż, *Prasa żydowska w Krakowie w latach 1918–1939*, „Krzysztofory” 1988, z. 15.

Brzozę na podstawie dostępnych egzemplarzy, materiałów archiwalnych, literatury wspomnieniowej i rozproszonych wzmianek w prasie².

Dotychczasowe badania nad historią krakowskiej prasy żydowskiej³ pokazują, iż w polityce wydawniczej Żydów krakowskich zasadnicze znaczenie miał język polski. W języku polskim publikowane były 34 tytuły, co stanowiło 52% ogółu wydawnictw żydowskich. W języku jidysz ukazywały się 24 pisma (36%), jedynie 5 czasopism (7,6%) wydawanych było w języku hebrajskim, a tylko niewielką grupę stanowiły publikacje polsko-żydowskie – 2 tytuły (3%) oraz polsko-hebrajskie – 1 tytuł (1,5%).

Analiza krakowskiej prasy żydowskiej w języku polskim wykazuje, że przeważały miesięczniki – 17 tytułów (50%) i tygodniki – 8 (23,5%), ponadto wydawane były dwutygodniki – 3 tytuły (8,8%) i dzienniki – 3 (8,8%). W okresie kampanii wyborczej do parlamentu w 1935 roku ukazywało się pismo wydawane dwa razy w tygodniu.

Wydawnictwa żydowskie nie charakteryzowały się trwałością. Spośród 34 polskojęzycznych pism żydowskich aż 17 tytułów (50%) ukazywało się nie dłużej niż przez okres jednego roku, przy czym w większości przypadków opublikowany został tylko jeden lub kilka pierwszych numerów. 8 tytułów (23,5%) istniało na rynku wydawniczym około dwa lata, 2 tytuły (5,9%) przez okres trzech – czterech lat, 3 tytuły (8,9%) od pięciu do dziesięciu lat, 2 tytuły (5,9%) do piętnastu lat. Zaledwie jedno pismo – „Nowy Dziennik” ukazywało się przez cały okres międzywojenny.

Na uwagę zasługuje różnorodność tematyczna polskojęzycznych wydawnictw żydowskich ukazujących się w Krakowie w latach 1918–1939. Dominowała prasa partii i organizacji politycznych. Swoje organy prasowe posiadały stowarzyszenia i środowiska społeczno-zawodowe, jak także organizacje młodzieżowe, związane z stronnictwami politycznymi. Nie zabrakło pism społeczno-kulturalnych i prasy codziennej. Wychodziło również pismo adresowane do najmłodszych czytelników.

Środowisko asymilacyjne korzystało z prasy polskiej, niemniej jednak próbowało także tworzyć własne organy prasowe. W 1919 roku ukazywało się przez kilka miesięcy wydawnictwo – „Zjednoczenie”, redagowane przez Adama Kaufmana⁴.

Od czerwca 1934 do listopada 1938 roku ukazywał się „Biuletyn Krakowsko-Śląskiego Okręgu Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski”. Pismo publikowane było w formacie 15 x 23 cm. Objętość wahała się w granicach 18–30 kolumn. Wydawca pisma w deklaracji ideowej podkreślał: „dążenie [...] do wspólnej pracy nad pogłębieniem wśród ludności żydowskiej poczucia obywatelskiego, spopularyzowania wśród niej zadań państwowo-twórczych, do zorgani-

² C. Brzoza, *Materials towards the Bibliography of the Jewish Press in Crocow (1918–1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica...*, s. 71–111.

³ Zob. przypis 1.

⁴ C. Brzoza, *Polityczna prasa krakowska...*, s. 159.

wania wreszcie jej własnej dla Państwa współpracy [...]”⁵. Na łamach pisma dominowały wewnętrzne sprawy organizacyjne ruchu: komunikaty, uchwały i odezwy Zarządu Głównego, relacje z zebrań, zjazdów oraz z działalności stowarzyszeń istniejących przy związku. Nie zabrakło również wspomnień upamiętniających udział Żydów w polskich powstaniach narodowych i walkach legionowych.

Wśród wydawnictw syjonistów ogólnych, cieszących się najsilniejszymi wpływami w dwudziestoleciu międzywojennym, największe znaczenie osiągnął „Nowy Dziennik” wychodzący codziennie od 7 lipca 1918 do 2 września 1939 roku w Krakowie⁶.

Za inicjatorów założenia organu prasowego uważa się: Ozjasza Thona, Pinchasa Golwassera, Michała Ringiela, Henryka Marguliesa i Szawecha Walkowskiego. Pisemem kierowali kolejno: Wilhelm Berkelhammer (1918–1920, 1934), Karol Lasbader (1919), Samuel Liebeskind (1920), Jakub Freund (1919–1920, 1923–1925), Maksymilian Feldman (1921–1922), Ozyasz Silberbusch (1922–1923), Dawid Laser (1925), Zygfryd Moses (1925–1934), Mojżesz Kanfer (1934–1939).

Objętość pisma wahała się w granicach 4–32 kolumn, zmieniał się również nakład 4000–18 000 egzemplarzy, jednakowy pozostawał jedynie format 27,5x40 cm. Pod koniec lat dwudziestych w dzienniku zamieszczano bogaty materiał ilustracyjny i posługiwano się kolorem. Od 1937 roku dziennik ukazywał się dwa razy dziennie. Wydanie popołudniowe miało charakter sensacyjny.

Na łamach dziennika miejsce znalazły problemy polityczne, ekonomiczno-socjalne oraz kultury i literatury. Problematyka polityczna omawiała dwa zespoły zagadnień: sprawy wewnętrzne i międzynarodowe, które znalazły jaskrawe odbicie po dojściu do władzy Adolfa Hitlera. Z kwestii ideowopolitycznych poruszano sprawy o problematyce syjonistycznej: zamieszczano sprawozdania z kongresów syjonistycznych i krajowych zjazdów organizacji. Pismo omawiało sytuację ludności żydowskiej w Polsce, jak także poruszało problem całej społeczności na świecie.

W zakresie zagadnień społeczno-gospodarczych redakcja uwagę poświęcała sytuacji ekonomicznej Rzeczypospolitej i postulatowi jej poprawy oraz walce o poprawę położenia materialnego stanu średniego. Publicystyka z tej dziedziny świadczyła o zaangażowaniu w interes ogólnopaństwowy.

Sporo miejsca na łamach dziennika zajmowało stanowisko wobec społeczeństwa polskiego i kwestia współżycia polsko-żydowskiego. Od początku funkcjonowania Drugiej Rzeczypospolitej deklarowano bezwarunkową wierność społeczeństwa żydowskiego dla państwa i narodu polskiego oraz lojalne spełnianie obowiązków obywatelskich. Wyrażano chęć nawiązania poprawnych stosunków z Polakami. Jednocześnie podkreślając, że dążenia Żydów do uzyskania autonomii narodowej na ziemiach polskich oraz aspiracje do stworzenia „siedziby żydowskiej” w Palestynie nie kolidują z polską racją stanu i interesem narodu polskiego. Dowodzone, iż lud-

⁵ „Biuletyn Krakowsko-Śląskiego Okręgu Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski” 1934 nr 1, s. 1.

⁶ Wiele uwagi „Nowemu Dziennikowi” poświęcił C. Brzoza w cytowanych wcześniej pracach.

ność żydowska nigdy nie współpracowała z wywiadami wrogich Polsce państw i nie osłabiała energii działań polskiego rządu i narodu. Nie prowadziła polityki, która mogłaby zagrażać Polakom oraz nie zajmowała opozycyjnego stanowiska wobec władz państwowych. Zarazem jednak na łamach „Nowego Dziennika” nie zabrakło krytyki antysemityzmu, przejawiającego się zwłaszcza na polu gospodarczym i w szkolnictwie wyższym. Negatywnie, co zrozumiale, odnoszono się do projektów ustaw, zarządzeń i programów, ograniczających prawa ludności żydowskiej w Polsce. Wskazując na brak opieki ze strony władz i nierespektowanie dekretów gwarantujących Żydom równe prawa.

Wybitnymi publicystami „Nowego Dziennika” byli działacze syjonistyczni, przede wszystkim – Ozjasz Thon. Istotną rolę w wydawnictwie odgrywali ponadto: Wilhelm Berkelhammer, Ignacy Schwarzbart, Eliaasz Tisch, Samuel Liebeskind, Chaim Hilfstein, Zygmunt Hochfeld, Henryk Lezer, Mojżesz Kanfer, Salomon Warhaftig, Wilhelm Fallek, Franciszek Sonnenschein, Adolf Stand i Abraham Korzik. Materiały do redakcji nadsyłali ponadto: Bernard Singer, Apolinary Hartglas, Izaak Grunbaum, Leon Reich, Janusz Korczak, Maurycy Safrin, Szalom Asz, Majer Bałaban i Albert Einstein.

Dziennik posiadał tematyczne dodatki między innymi: „Dodatek Muzyczny” (1929–1930), „Dom i Szkoła” (1929–1932), „Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży” (1928–1939), „Informator Palestyński” (1935–1937), „Lekarz Domowy” (1926–1939), „Głos Kobiety Żydowskiej” (1928–1939), „Literatura i Sztuka” (1926–1939), „Przegląd Akademicki” (1931–1937), oraz „Przegląd Filmowy” (1927–1937)⁷.

„Nowy Dziennik” odgrywał najważniejszą rolę wśród krakowskiej, polskojęzycznej prasy żydowskiej, pozostałe pisma codzienne – „Gazeta Żydowska” (wydawana od 9–23 stycznia 1919 roku) i „Dziennik” (3 luty 1919) miały jedynie charakter swoiście uzupełniający.

W czasie kampanii wyborczej, poprzedzającej wybory do parlamentu w 1935 roku, syjoniści popierający kandydaturę Leopolda Spiry wydawali „Gazetę Żydowską” z podtytułem Organ Ogólno-Żydowskiego Komitetu Wyborczego w Krakowie. Pismo, pod redakcją Leona Lerhafta, ukazywało się co drugi dzień, aż do zakończenia wyborów, przegranych przez Spirę, w nakładzie 16 tys. egzemplarzy.

W lutym 1938 roku powstał tygodnik, mający na celu konsolidację ruchu syjonistycznego, „Głos Jedności”. Był on organem Bloku Jedności Syjonistycznej. W październiku 1938 roku redakcja przekształciła pismo w dwutygodnik poświęcony sprawom żydowskim i syjonistycznym „Cofim”. Pod tym tytułem ukazywał się do 1939 roku w nakładzie 2000 egzemplarzy.

Na rynku wydawniczym nie zabrakło pism organizacji młodzieżowych związanych z ruchem syjonistycznym.

Działający w Krakowie od 1922 roku Związek Żydowskiej Młodzieży Akademickiej Uniwersytetu Jagiellońskiego „Przedświt-Haszachar”, stawiający sobie za

⁷ C. Brzoza, *Polityczna prasa krakowska...*, s. 161–162.

cel wychowanie członków w duchu starej kultury żydowskiej, rozpowszechnianie języka hebrajskiego, pogłębianie poczucia obywatelskiego wobec państwa, szukanie dróg porozumienia ze społeczeństwem polskim oraz uświadamianie go w idei syjonistycznej, rozpoczął wydawanie miesięcznika – „Cofim” (Stojący na Straży). Pismo ukazywało się od 15 listopada 1925 do 22 listopada 1926 pod redakcją Kalmana Steina w nakładzie ok. 1050 egzemplarzy. Miesięcznik wydawano w formacie 14,5 x 21,5 cm, objętość wynosiła 36 kolumn.

Organ młodzieży akademickiej, dążąc do realizacji celów i postanowień Związku, służyć miał myśli syjonistycznej. Redakcja starała się uczynić z niego trybunę, w której ścierać miały się różne kierunki w obrębie syjonizmu⁸. Na łamach miesięcznika dominowały zatem artykuły poświęcone problematyce syjonistycznej oraz sprawozdania z działalności i życia organizacyjnego Związku. W piśmie publikowano ponadto materiały poruszające zagadnienia kultury, literatury i sztuki żydowskiej, podkreślając znaczenie twórczości literackiej w języku jidysz i hebrajskim oraz jej wkład w kulturę narodów, wśród których powstaje. Wiele uwagi pismo poświęcało również historii polsko-żydowskiej, kwestii wychowania w duchu narodowym i prądom filozofii żydowskiej. Na łamach miesięcznika prezentowano ponadto stosunek młodzieży żydowskiej do społeczeństwa polskiego, zwłaszcza młodzieży akademickiej oraz dążono do zaznajomienia inteligencji polskiej z hasłami, ideałami i założeniami syjonizmu. Poruszano problem współżycia z narodem polskim. Ostro protestowano przeciwko wprowadzeniu tzw. getta ławkowego i numerus clausus na wyższej uczelni, dowodząc iż działania takie przynoszą jedynie hańbę dla narodu polskiego i godzą w dobre imię nauki i uniwersytetów polskich. Jednocześnie wyrażano wiarę w poprawę stosunków między narodami.

Do stałych działów czasopisma należały: „Kronika Akademicka”, rejestrująca ważniejsze wydarzenia krakowskiego, warszawskiego, lwowskiego i wileńskiego środowiska akademickiego i „Przegląd Pism i Książek”. W piśmie artykuły zamieszczała nie tylko młodzież, ale także wybitni politycy syjonistyczni, między innymi: Ozjasz Thon, Ludwik Oberlaender, Ignacy Schwarzbart, Apolinary Hartglas.

Agudat Hanoar Haiwri „Akiba” (Związek Młodzieży Żydowskiej „Akiba”), organizacja syjonistycznej młodzieży o charakterze demokratycznym, propagująca model wychowania w duchu romantycznego wizjonerstwa, wydawał miesięcznik – „Hanoar” (Młodzież). Pismo to redagowane przez Alberta Hochmana, ukazywało się od lutego do listopada 1926 roku w nakładzie 700–1000 egzemplarzy, w formacie 15 x 22,5 cm, a objętość wahała się w granicach 24–32 kolumn. Obok artykułów o tematyce syjonistycznej na łamach „Hanoaru” publikowano opowiadania, obrazki sceniczne, adresowane do młodego pokolenia. Ukazały się zaledwie cztery numery pisma, a jego miejsce zajęły jednodniówki, wydawane pod tym samym tytułem.

Ruch Agudat Hanoar Haiwri „Akiba” stworzył także pismo – „Diwrej Akiba” (Słowo Akiby). Ukazywało się one od listopada 1933 do czerwca 1939 w nakładzie 1300–2000 egzemplarzy pod redakcją Ignacego Nichthausera (1933–1937), Jehuda

⁸ „Cofim” 1925 nr 1.

Ohrensteina (1937–1939) i Szymona Draengnera (1938–1939). Częstotliwość ukazywania się pisma ulegała zmianie przez pewien okres wydawane było jako tygodnik, a przez pewien czas wychodziło jako dwutygodnik. Objętość pisma wahała się w granicach 16–32 kolumn, format – 15 x 22 cm. Pismo uwzględniało wewnętrzne sprawy ruchu oraz wszelkie aktualności życia syjonistycznego.

Kolejnym pismem Ruchu Agudat Hanoar Haiwri „Akiba“ był dwutygodnik „Ceirim” (Młodzi), ukazujący się w latach 1934–1936 w nakładzie 1600 egzemplarzy, adresowany było przede wszystkim do młodszych członków organizacji. Objętość pisma wynosiła 16 stron, format 15 x 22 cm. Zamieszczało ono wiele utworów poetyckich, opowiadań, obrazków scenicznych.

Syjonistyczna Partia Pracy „Hitachdut” (Zrzeszenie) wydawała dwa tygodniki: „Nasz Przegląd Żydowski”, ukazujący się w czerwcu 1927 roku i „Naszą Walkę”, drukowaną od 5 maja 1935 do 1 maja 1936 roku. Wydawcą obu pism był Menasche Hollander. Wydawnictwa były efemerydami, upadły po opublikowaniu kilku numerów⁹.

Rewizjoniści początkowo nie wydawali własnej prasy. Korzystali z łamów „Nowego Dziennika”, gdzie zamieszczali komunikaty organizacyjne, sprawozdania z zebrań i artykuły głoszące ideologię Włodzimierza Żabotyńskiego. W 1934 roku podjęto decyzję o założeniu własnego organu prasowego. Została nim „Trybuna Narodowa” redagowana kolejno przez Abrahama Rosenmanna, Jana Badera, Jakuba Rubina i Szaloma Rosenfelda. Pismo w nakładzie ok. 1500 egzemplarzy ukazywało się do 1939 roku. Tygodnik wydawany był w formacie 35,5 x 48 cm i liczył 8 kolumn. W świetle artykułu wstępnego tygodnik służyć miał syjonizmowi, oświetlać i wyświeślać prawdę, głosić hasła aktywizmu syjonistycznego, kontynuować wielką drogę syjonizmu herzłowskiego, wiernie stać przy sztandarze rewizjonizmu syjonistycznego, z tygodnia na tydzień omawiać wszystko, co pod względem politycznym, gospodarczym i kulturalnym dotyczy żydostwa¹⁰. Tygodnik adresowany był do społeczeństwa żydowskiego i środowisk syjonistycznych. Redakcja miała nadzieję, że tygodnik „trafi również do społeczeństwa polskiego, budząc zrozumienie i sympatię tych zamierzeń odradzającego się narodu żydowskiego, które podobne są do sił, co wyzwały odrodzenie niepodległej Polski”¹¹.

Problemom odbudowy Palestyny poświęcony był także miesięcznik założony w 1931 roku – „Keren Hajesod”, redagowany przez Ludwika Menasche. Pismo okazało się efemerydą, ukazał się bowiem tylko pierwszy numer.

Działacze rewizjonistyczni podjęli próbę stworzenia wydawnictwa młodzieżowego. Przez kilka miesięcy w 1938 roku (od sierpnia do października) w Krakowie ukazywał się, poprzedzony wcześniej jednodniówkami, tygodnik „Ku wolności”¹² –

⁹ C. Brzoza, *Prasa żydowska w Krakowie...*, s. 66.

¹⁰ *Od redakcji*, „Trybuna Narodowa” 1934 nr 1, s. 1.

¹¹ *Ibidem*.

¹² W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachowały się jedynie dwa numery „Ku wolności”, z 19 VIII i 28 VIII 1938 roku.

redagowany przez Lipmana Bosaka. Objętość gazety wynosiła 4 strony, format 25,5 x 35 cm. Głównym celem pisma było informowanie ludności żydowskiej o sytuacji w Palestynie i syjonizmie.

Socjaliści żydowscy w połowie grudnia 1918 roku zaczęli wydawać, w nakładzie 3500–4000 egzemplarzy, tygodnik „Nowe Życie”, adresowane zarówno do żydowskich robotników, jak i polskiej społeczności. Redaktorem i wydawcą pisma był Henryk Szrajber, a do grona współpracowników należeli między innymi: Ignacy Aleksandrowicz, Wilhelm Aleksandrowicz, Jakub Bross, Jerzy Gliksmann, Borys Joffe, Leon Fajner oraz Michał Szuldenfrei. W maju 1919 roku nastąpiła fuzja tygodnika z ukazującym się w Warszawie „Głosem Bundu”.

Organem krakowskiego „Bundu” był miesięcznik „Walka”. Pismo redagowane przez Emanuela Scherera ukazywało się nieregularnie od 1924 do końca 1927 roku, przeważnie w postaci podwójnych numerów, w nakładzie ok. 1750–2200 egzemplarzy. Z miesięcznikiem współpracowali między innymi: Ignacy Aleksandrowicz, Jerzy Gliksmann, Leon Hersz, Szymon Mendelson, Leon Fajner.

Pismo poruszało problematykę zjawisk społecznych, aktualne kwestie polityczne i gospodarcze. Omawiało warunki pracy i życia robotników i prowadziło walkę o poprawę położenia materialnego tej grupy społecznej. Nie zabrakło materiałów z zakresu literatury i kultury, niektóre z nich dedykowane były polskim twórcom (na przykład Stanisławowi Witkiewiczowi, Stefanowi Żeromskiemu). Do stałych działów „Walki” należał: „Przegląd pism i książek” oraz „Z Żydowskiego Ruchu Robotniczego”. W 1928 roku wydawnictwo zostało przeniesione do Warszawy, gdzie kontynuowane było jako „Nasza Walka” do 1932 roku¹³.

Nie posiadali swoich organów prasowych w języku polskim: Partia Robotnicza Poale Syjon, Organizacja Ortodoksów Syjonistów „Mizrachi”, ortodoksi oraz partia komunistyczna.

Polityczna polskojęzyczna prasa żydowska, wydawana w Krakowie w dwudziestoleciu międzywojennym, odzwierciedlała dokonujący się proces przeobrażeń w żydowskim środowisku politycznym. Pomimo iż wybór tematów i problemów pozostawał w ścisłym związku z politycznym stanowiskiem gazety i światopoglądem redaktora jednak od strony formalnej pisma były do siebie podobne. Pierwszą pozycją był zwykle artykuł programowy, obrazujący stanowisko ugrupowania do aktualnych wydarzeń. Zasadnicza część gazety poświęcona była aktualnym doniesieniom politycznym, często pojawiały się artykuły ideologiczne, nierzadko o charakterze polemicznym.

Ważną rolę w życiu społeczeństwa żydowskiego odgrywała prasa wydawana przez określone organizacje społeczne i środowiska zawodowe, reprezentująca grupowe interesy ludności żydowskiej.

Szczególne miejsce wśród tej prasy zajmował tygodnik Związku Stowarzyszeń Kupieckich Małopolski Zachodniej – „Przegląd Kupiecki”, redagowany przez Henryka Rimlera, Henryka Schnerkera, Józefa Suersslera, Leona Hassa, Józefa Hallera

¹³ C. Brzoza, *Polityczna prasa krakowska...*, s. 166.

oraz Arnolda Thallera. Tygodnik ukazywał od 1919–1939 roku, w nakładzie od 1300 do 5200 egzemplarzy. Nawet w czasie strajku drukarzy w 1922 roku, redakcja pragnąc utrzymać kontakt z czytelnikami wydawała „Biuletyn Kupiecki”. Objętość pisma wynosiła 18 stron. Tygodnik ukazywał się w formacie 22 x 30 cm.

Pismo odzwierciedlało istotne problemy i interesy środowiska żydowskiego. Redakcja podawała wiele cennych informacji, dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej, stosowania technik reklamowych. Stałymi działaniami pisma był „Poradnik Buchalteryjno-Podatkowy”, „Poradnik Celny”. W 1938 roku pismo wzbogacono o „Przegląd Prasy Gospodarczej”, zamieszczający aktualia gospodarcze oraz „Informator Prawniczy”, informujący o bieżących ustawach ekonomicznych, orzecznictwie sądowym, ze szczególnym uwzględnieniem ustawodawstwa podatkowego.

Obok relacji z życia organizacyjnego Związku Stowarzyszeń Kupieckich, wiadomości branżowych, artykułów obrazujących sytuację handlu i kupiectwa, na łamach pisma wiele miejsca poświęcano problemom gospodarki i polityki krajowej, polskim rocznicom narodowym. Redakcja prezentowała ponadto stanowisko kupiectwa wobec nowych ustaw i rozwiązań ekonomicznych. Z trybuny kupca żydowskiego wyływała troska nie tylko o los środowisk żydowskich, lecz o dobro gospodarze całego kraju, ogólnopolską poprawę sytuacji ekonomicznej.

Do warstw kupieckich adresowany był „Głos Kupiecki”, którego tylko jeden numer ukazał się w 1935 roku, pod redakcją Leona Lehrhafta¹⁴ oraz miesięcznik – „Głos Detalisty”, redagowany przez Stowarzyszenie Drobnych Kupców w Krakowie. Pismo ukazywało się w latach 1937–1939. Wydawane było w formacie 25 x 34,5 cm, w objętości 8 kolumn. Na łamach „Głosu Detalisty” dominowały artykuły poruszające problematykę handlu detalicznego, omawiające sytuację kupiectwa oraz przynoszące informacje na temat działalności Stowarzyszenia pióra między innymi: Ignacego Schwarzbarta, Izzydora Gottlieba, Maurycego Fischera, Szymona Durstenfelda, Rubina Lipkinda i Henryka Taubmana. Publicyści informowali o aktualnym położeniu gospodarczym kraju, apelowali do społeczeństwa polskiego o zaprzestanie bojkotu ekonomicznego, dowodząc, że jedynie współpraca i zgodne dążenie do wspólnych celów gospodarczych może przyczynić się do poprawy położenia gospodarczego państwa i jego obywateli.

Trybunę prasową w języku polskim posiadali rzemieślnicy żydowscy. W latach 1923–1937 ukazywał się, w nakładzie 1000–2000 egzemplarzy, organ prasowy Stowarzyszenia Żydowskich Rękodzielników w Krakowie – „Rękodzielo i Przemysł”, redagowany przez Teodora Dembitzera, Juliana Goldsteina oraz Wilhelma Heubergera. W ciągu istnienia pisma kilkakrotnie następowała zmiana podtytułu i formatu [23 x 30 (1923–1935); 31 x 47,5 (1935); 28 x 42 (1936) cm], zmieniła się także częstotliwość ukazywania się pisma, w 1935 roku z miesięcznika wydawnictwo przekształcono w dwutygodnik. Objętość pisma wahała się w granicach 8–12

¹⁴ C. Brzoza, *Materials towards the Bibliography of the Jewish Press in Crocow (1918–1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica...*, s. 116.

kolumn. „Rękodzieło i Przemysł” informował o sytuacji rzemiosła, położeniu rękodzielników i samodzielnych przedsiębiorców, zamieszczał komunikaty o działalności Stowarzyszenia oraz relacje z zebrań i zjazdów Izby Rzemieślniczej i Izby Przemysłowo-Handlowej.

Towarzystwo Właścicieli Realności Wielkiego Krakowa wydawało w latach 1929–1939, w nakładzie 500–2000 egzemplarzy, „Informator dla Właścicieli Realności”, informujący właścicieli domów o sprawach, dotyczących nieruchomości miejskich oraz walczący o prawa i gospodarcze interesy dla tej grupy społecznej z uwzględnieniem potrzeb społeczeństwa i państwa¹⁵. Objętość pisma wahała się w granicach 4–8 kolumn. Wydawane było w formacie 25 x 35 cm. Pismo zamieszczało wiadomości i pouczenia o prawach i obowiązkach właścicieli realności, informowało o wychodzących ustawach i rozporządzeniach władz, orzeczeniach sądowych w kwestiach administracyjnych, budowlanych, podatkowych, lokatorskich i dozorcstwa. Informator wiele uwagi poświęcał ponadto uchwałom i pracom Towarzystwa. Nagłaśniał i piętnował krzywdy zadawane właścicielom nieruchomości.

Organem prasowym dysponowali pracownicy umysłowi. W latach 1935–1937 ukazywał się w nakładzie 600 egzemplarzy „Biuletyn Urzędniczy”, wydawany przez Związki Zawodowe Żydowskich Pracowników Umysłowych w Krakowie, pełniący rolę trybuny interesów żydowskich pracowników umysłowych.

Wśród prasy organizacji i stowarzyszeń, wydawanej przez środowiska zawodowe wyróżniało się pismo Związku Chemików Żydów w Polsce, zatytułowane „Czasopismo Chemiczne”. Redagowany przez Mariana Rottenberga miesięcznik, o charakterze naukowo-informacyjnym ukazywał się nieregularnie w latach 1937–1939. Pismo wychodziło w formacie 24 x 34 cm, jego objętość wynosiła 24–32 strony. W czasopiśmie, którego głównym celem było krzewienie i propagowanie wiedzy zawodowej uwzględniano prace o punktach styecznych chemii z pokrewnymi dziedzinami wiedzy oraz kwestie gospodarcze, odbijające się na całokształcie lub poszczególnych dziedzinach przemysłu chemicznego. Na łamach pisma zamieszczano starannie opracowaną literaturę i bibliografię chemiczną, kronikę chemiczną i patentową. W gronie współpracowników czasopisma znaleźli się wybitni teoretycy, naukowcy i osoby pracujące w przemyśle chemicznym, między innymi: Joachim Matallaman, J. Kon, dr Stilmann, A. Zimenstark, L. Bornstein., F. Eisenberg oraz Marian Rottenberg. „Czasopismo Chemiczne” zyskało zainteresowanie czytelników zarówno żydowskich, jak i polskich dzięki aktualnym opracowaniom tematów, syntetycznym ujęciom i praktycznej prezentacji problemów chemicznych.

Obok prasy organizacji zawodowych ukazywały się w międzywojennym Krakowie polskojęzyczne pisma różnych stowarzyszeń społecznych.

„Inwalida Żydowski”, miesięcznik redagowany przez Teodora Molknera, Jakuba Bachnera oraz Izydora Leuchtnera, był trybuną Zjednoczonego Związku Żydowskich Inwalidów, Wdów i Sierot Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej. Po opublikowaniu kilku numerów w 1921 roku z powodu trudności finansowych pismo prze-

¹⁵ „Informator dla Właścicieli Realności” 1930 nr 2, s. 1.

stało się ukazywać, wznowione zostało w 1926 roku, pomimo nieregularności wychodziło do 1937 roku. Objętość jego wahała się w granicach 6–16 kolumn, zmieniał się format: 22,5 x 33; 24,5 x 35,5; 23,5 x 31,5 cm. Wydawnictwo, będące w założeniu bezpartyjne i niezawisłe, reprezentowało interesy żydowskich ofiar wojennych. Szczegółowo informowało o położeniu inwalidów wojennych w kraju i na świecie, prezentowało różne formy pożyczek, zasiłków, bądź kredytów, z których mogła skorzystać ta grupa społeczna. Stałymi elementami pisma były sprawozdania z życia organizacyjnego oraz relacje z zebrań Związku.

„Inwalida Żydowski”, wyrażający interesy inwalidów, sierot i wdów wojennych, adresowany był nie tylko do społeczeństwa żydowskiego, ale także do ludności polskiej, pragnął zainteresować władze sytuacją i położeniem tej grupy społecznej.

Gmina Żydowska w Krakowie wydawała od lutego 1937 do listopada 1938 „Gazetę Gminną” w nakładzie 6000 egzemplarzy. Gazeta wychodziła w formacie 22 x 30cm, jej objętość wahała się w granicy 6–16 kolumn. Zawierała ona szereg informacji, dotyczących działalności Gminy, zamieszczała komunikaty i sprawozdania z posiedzeń Zarządu oraz prac poszczególnych sekcji. Informowała o istnieniu i funkcjonowaniu licznych stowarzyszeń żydowskich. Wiele uwagi poświęcała wydarzeniom krakowskim, polskim rocznicom narodowym.

W latach 1936–1937 ukazywał się w Krakowie w nakładzie 2000 egzemplarzy miesięcznik Żydowskiego Klubu Sportowego „Makkabi” – „Trybuna Makkabi”, zamieszczający materiały, dotyczące struktury organizacyjnej i funkcjonowania Klubu, podający komunikaty i sprawozdania z działalności poszczególnych sekcji (między innymi: pływackiej, piłkarskiej, narciarskiej, lekkoatletycznej, czy kolarskiej). Pismo informowało o wydarzeniach sportowych i propagowało kulturę fizyczną wśród społeczeństwa. Miesięcznik ukazywał się w formacie 25 x 34 cm, jego objętość wahała się w granicach 8–10 stron.

Związek Stowarzyszeń Humanitarnych „B’Nai Brith” w latach 1928–1929 wydawał, w nakładzie 1000–1150 egzemplarzy, pismo „B’Nai Brith” (Synowie Przyjemierza). Pismo zostało zlikwidowane z niewyjaśnionych powodów. Związek, pragnąc kontynuować działalność wydawniczą rozpoczął w 1938 roku redagowanie „Wiadomości Stowarzyszeń Humanitarnych B’Nai Brith w Rzeczypospolitej Polskiej w Krakowie”. Ukazał się tylko jeden numer pisma, pod redakcją Rudolfa Beresa¹⁶.

Prasa organizacji i stowarzyszeń o charakterze społeczno-zawodowym ekspozycją spraw i problemy środowisk żydowskich, wiele uwagi poświęcała wydarzeniom lokalnym, zamieszczając doniesienia o rocznicach, drukowała ponadto liczne reklamy, będące jednym z poważniejszych źródeł dochodowych dla wydawnictw. Zajmowała się ponadto aspektami życia ogólnokrajowego, wypowiadając opinie w kwestiach politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych. Pisma, wydawane w języku polskim wyrażały pragnienie uczestnictwa ludności żydowskiej w życiu kraju, odzwierciedlały zaangażowanie społeczeństwa żydowskiego w sprawy ogólnopolskie.

¹⁶ C. Brzoza, *Polityczna prasa Krakowa...*, s. 163.

W omawianym okresie podejmowane były próby tworzenia pism społeczno-kulturalnych, w tym literackich.

Zrzeszenie Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie w 1934 roku próbowało wydawać miesięcznik „Sztuka i Życie Współczesne”, który miał „rozbudzić w szerokich warstwach zainteresowanie dla sztuki, umożliwić kontakt z obrazem i dziełem artystycznym oraz służyć porozumieniu i zbliżeniu na terenie sztuki społeczeństwa polskiego i żydowskiego”¹⁷. Miesięcznik „Sztuka i Życie Współczesne” redagowali znani artyści żydowscy: Ignacy Muller, Norbert Nadel oraz Emil Schimigel. Na łamach jedynego numeru, który został opublikowany w liczbie 1000 egzemplarzy, znalazły się artykuły poświęcone zagadnieniom środowiska artystycznego, relacjom istniejącym między artystami a społeczeństwem oraz nurtom w sztuce. W kwestiach tych wypowiedzieli się między innymi: Leon Chwistek, Emil Schingel, Norbert Nadel, Kazimierz Rutkowski, Ignacy Muller i Leon Schonker. Wydawnictwo wzbogacone zostało o reprodukcje, grafiki, ilustracje oraz fotografie. Opublikowany numer liczył 44 stron i wydany został w formacie 21,5 x 28 cm.

W 1934 roku ukazywał się w nakładzie 1000 egzemplarzy miesięcznik poświęcony literaturze, kulturze i sztuce – „Rzut”. Wydawnictwo charakteryzowało się efemerycznością. W piśmie, redagowanym przez Chaima Komreicha, publikowane były utwory poetyckie, opowiadania, felietony i eseje filozoficzne oraz artykuły poświęcone wybitnym twórcom literatury. Wydawnictwo zamieszczało ponadto informacje o nowościach filmowych. Ukazało się ono w formacie 15 x 22 cm i zawierało 32 kolumny.

Polskojęzyczna prasa żydowska o charakterze społeczno-kulturalnym, mimo że nie wyszła poza stadium prób, ujawniała wrażliwość artystyczną Żydów i pragnienie uczestnictwa w kulturalnym życiu kraju.

W międzywojennym Krakowie ukazywało się pismo adresowane do dzieci. W okresie od kwietnia 1937 do czerwca 1939 wydawany był tygodnik „Okienko na Świat”. Pismo redagowane i wydawane przez Henrykę Fromowicz-Stillerową, była redaktorkę „Dzienniczka dla Dzieci” oraz Martę Hirschprung ukazywało się w nakładzie 1000 egzemplarzy. Wychodziło ono w formacie 23 x 30,5 cm, jego objętość wahała się w granicach 8–16 kolumn. Pismo posiadało stałe działy między innymi: „Z teatru dzieci”, „Pisarze i książki”, „Przez wesołe okienko”, „Okienko na świat przyrody”, „Z prac naszych czytelników”, „Ze świata techniki”. W piśmie dominowała literatura dla dzieci i młodzieży, nie brakło również materiałów przynoszących informacje na temat świąt żydowskich i z zakresu historii, czy kultury żydowskiej. Na łamach pisma opublikowana została seria – «Dzieciństwo wielkich ludzi», autorstwa Anny Nichthauser. Ponadto w piśmie miejsce znalazły teksty pióra między innymi: Andy Eker, Chaima Nachmana Bialika, Niny Szmulewicz, Maurycyego Szymła, Ilsy Heglinger.

Polskojęzyczne wydawnictwa żydowskie odgrywały istotną rolę w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym kraju. Poprzez polemizację oddziaływały

¹⁷ „Sztuka i Życie Współczesne” 1934 nr 1, s. 1.

na czynniki oficjalne, sfery rządowe i społeczeństwo polskie. Na łamach pism żydowskich publicyści, działacze i uczeni wyrażali swoje stanowisko wobec wydarzeń politycznych, wypowiadali się w kwestiach gospodarczych. Przedstawiali kręgom społecznym kraju szeroki zestaw poglądów politycznych i odmienności kulturowych, obalali mity, zadawnione przesady, nietolerancję religijną oraz antagonizmy narodowościowe.

Na społeczność żydowską, czytającą prasę w języku polskim większość wydawnictw oddziaływało natomiast w duchu kultywowania żydowskiej obyczajowości i kultury narodowej, połączonej często z idącą w parze z lojalizmem wobec państwa polskiego ideą syjonizmu.

Polskojęzyczną prasę cechowała nie tylko różnorodność i bogactwo treści, barwna szata graficzna, znajdowały w niej miejsce także nowoczesne formuły edytorskie, charakterystyczne dla prasy społeczeństwa przekształcającego się z tradycyjnego w „masowe”.

Jewish Press Written in Polish in Cracow between 1918–1939

Abstract

Cracow's Jewish press of the inter-war period was carefully researched and described by Czesław Brzoza. This paper deals with Jewish newspapers published in Polish in Cracow in the years 1918–1939. Titles written in Polish dominated Cracow's market of Jewish newspapers, as they constituted 52% of the published material. They included dailies, weeklies, fortnightly publications, monthlies and a magazine published twice a week. Jewish press in Polish was rather ephemeral, as 50% of the titles failed to survive for more than one year; in some cases only the first or several first issues appeared. Only one paper continued to be published over the whole inter-war period.

It is worth noticing that the Jewish press written in Polish dealt with a great number and variety of topics. It was dominated by newspapers of political parties and organisations. Associations and groups of professionals had their organs; newspapers were published by youth organisations connected with political parties. There were socio-cultural newspapers and dailies. There was one magazine for children. Analysis of the content shows that the papers devoted a lot of time and space to politics, economy and Polish-Jewish relations. Numerous political polemics, postulates for the improvement of Poland's economic condition prove that the Jewish community was involved in the matters of the whole country. Cultural and ideological differences presented in the papers were to help in the fight against religious and national intolerance. Political positions, ideological and philosophical polemics mirrored the process of change taking place in Jewish political life. Jewish press written in Polish, apart from the variety of topics, had innovative editorial forms.